

ԼՈՌՈՒԻ ԵՎ ԱԽԱԼՔԱԼԱՔԻ ՀԱՐՅԸ 1919 Թ. ՀԱՅ-ՎՐԱՅԱ- ԿԱՆ ԽՈՐՀՐԳԱԺՈՂՈՎՈՒՄ

1918թ. մայիսին Անդրկովկասյան դաշնային հանրապետության քայքայու-
մից հետո ստեղծվեցին Վրաստանի, Ադրբեջանի և Հայաստանի հանրապետություն-
ները: Շուտով նրանց միջև փոխհարաբերություններում առաջնային նշանակություն
ստացան տարածքային-սահմանային վեճերի կարգավորման հարցերը: Հայ-վրացա-
կան հարաբերությունների փորձաքարը դարձավ Լոռու և Ախալքալաքի պատկանե-
լության հարցը:

1917թ. փետրվարյան հեղափոխությունից հետո, երբ բուռն քննարկումներ
էին ընթանում Անդրկովկասի վարչական նոր վերաբաժանման նախագծի շուրջ /Յեդ.
Ավ. Շահխաթունյան/, վրաց ազդեցիկ քաղաքական կուսակցությունները՝ սոցիալ-դե-
մոկրատ մենչևիկները և սոցիալիստ-ֆեդերալիստները համաձայնվել էին նախագծի
գլխավոր՝ ազգագրական սկզբունքի հետ, իսկ վիճելի՝ խառը բնակչություն ունեցող
տարածքների պատկանելության վերաբերյալ, առաջ էին քաշել հանրաքվեի տարբե-
րակը¹: Այդ էր պատճառը, որ նրանք դեմ էին Բորչալուի գավառի հարավային հատ-
վածը /Լոռի/ և Ախալքալաքի գավառը Հայկական շրջանի մեջ ընդգրկելու առաջար-
կին²: Սակայն իշխանության գալուց հետո վրաց մենչևիկներն իրենց թիկունքում ու-
նենալով հզոր հովանավոր՝ Գերմանիան, ինչպես նաև, օգտվելով Վրաստանի համար
մի շարք նպաստավոր հանգամանքներից. հաղորդակցության միջոցներ, տնտեսա-
կան առավել կայուն իրավիճակ, պատերազմում առավել նվազ կորուստներ, հայ ազ-
գաբնակչության և գաղթականության հոծ զանգվածի առկայություն Վրաստանում, ոչ
միայն փոխեցին իրենց դիրքորոշումը և հիշյալ տարածքները հայտարարեցին Վրաս-
տանի մաս, այլև զինագրավեցին նաև Լոռու մի մասը³: Քանի որ Բաթումի պայմա-
նագրով Ախալքալաքն անցել էր Օսմանյան կայսրությանը, իսկ Բորչալուի հարավա-
յին հատվածը զինագրավված էր թուրքական զորքերի կողմից, ապա Լոռու և Ախալ-
քալաքի շուրջ հայ-վրացական հակամարտությունն այդքան էլ սրությամբ չէր դրված:

¹ Տե՛ս Ս. Ս. Սախախույան, *Административный передел Закавказского края, Тифлис 1918. ՀՀ
ՊԿՊԱ ֆ. 200, ց. 104, ք. 1-40, Армяно-грузинский вооруженный конфликт на основании
фактических данных и подланных документов, Баку, 1918.*

² 1917թ. վիճակագրական տվյալների համաձայն Ախալքալաքի գավառում բնակվում էր
107713 մարդ, որից հայեր՝ 82775 կամ 77,23 %, վրացիներ՝ 10305 կամ 9,61 %, Բորչալուի
հարավային հատվածում՝ Լոռուում ընդհ. բնակչութ. 94215, հայեր՝ 64000 կամ 67,92 % և
վրացիները՝ 115 կամ՝ 0,12 %: Տե՛ս *Кавказский календарь на 1917, Тифлис 1916, стр. 191-
193, Armenia: political and ethnic boundaries /1878-1948/ London 1998, p. 488-489.*

³ 1918թ. ամռանը վրաց-գերմանական միացյալ զինված ուժերը գրավեցին Բորչալուի
գավառում Վերնցավկա-Ալեքսանդրովկա-Այդեբեկ-Քոբերի կիսակայարան-Քարինջ-
Ծաթեր գիծը, իսկ թուրքերը՝ Չորագետ գետի աջ կողմը Նովո-Պոկրովկա, Ջալալօղլի-
Նիկոլակև-Գյառգառ-Վարդաբլուր-Կուրթան, մինչև՝ Ալեքսանդրապոլ-Թիֆլիս
երկաթուղու 117-րդ վերստը՝ Քոբեր, Զյուլագիրան, Մարց և Լորուստ:

Կողմերը հարցը փորձում էին լուծել դիվանագիտական ճանապարհով: Սակայն պայմանավորված աշխարհաքաղաքական պայմանների փոփոխությամբ, մոտ 6 ամիս ընդմիջումներով ընթացած և որոշակի ռազմական հակազորոժողություններով ուղեկցվող բանակցությունները, հաջողություն չունեցան: Ավելին, վրացական կառավարության անգիջում և կարծիքի փոփոխությունն ու հակահայկական քաղաքականությունը հանգեցրին նրան, որ պատերազմը դարձավ անխուսափելի¹:

1918թ. դեկտեմբերի 13-ին Դրոն ստացավ Լոռի-Փամբակը վրացական զորքերից մաքրելու հրաման: Պատերազմը, որ տևեց երկու շաբաթ, հաջողությամբ պսակվեց հայերի համար: Հայկական կանոնավոր զորքերը և Լոռվա հայ գյուղացիությունը մի քանի օրվա ընթացքում ազատագրեցին Բորչալուի գավառի գրեթե ամբողջ վիճելի տարածքը:

Հայկական կողմի հաջողությունները խառնաշփոթ իրավիճակ ստեղծեցին թիֆլիսում: Վրաստանի կառավարությունն անվերապահորեն ընդունեց դաշնակիցների միջնորդությունը՝ պատերազմը դադարեցնելու վերաբերյալ, մանավանդ, որ վերջիններիս առաջարկն ավելի քան բարենպաստ էին Վրաստանի համար²: Դեկտեմբերի 25-ին բրիտանացի զեներալ Ռայկոֆտը, ֆրանսիացի զննապետ Շարդինին և Վրաստանի Վարչապետ Ն. Ժորդանիան ստորագրեցին համաձայնագիր, որով պատերազմական գործողությունները պետք է դադարեցվեցին, իսկ անգլիացի և ֆրանսիացի սպաներից կազմված մի հանձնաժողով պետք է մեկնեի ռազմաճակատ՝ բացատրելու համաձայնության մանրամասները և հսկելու դրանց իրականացումը: Համաձայնագրում նշված էր. «վրացական զորքերը պետք է մնան իրենց գրաված այժմյան գծի վրա, հայկական զորքերը պետք է նահանջեն Դսեղ-Ջալալօղլի թուրքական գիծը:

Վրացական և հայկական զորքերի գրաված տարածության միջև, երկաթուղու վրա կգտնվեն բրիտանական պահակներ, վարչությունն այս վիճելի վայրում կլինի խառը: Ախալքալաքի գավառի վարչության գործունեությունը հսկելու էին դաշնակիցների հանձնախումբը /հայ և մահմեդական բնակչության ներկայացուցիչները/:

ՀՀ դիվանագիտական ներկայացուցիչ Արշակ Ջամալյանը հրաժարվեց ստորագրել համաձայնագիրը, բողոքելով մասնավորապես Ախալքալաքին վերաբերող մասի դեմ: Ինչևէ, նույն օրը համաձայնագրի տեքստը հեռագրով հաղորդվեց Երևան, իսկ դաշնակիցների ներկայացուցիչներն էլ դեկտեմբերի 28-ին ժամանեցին Դարաքիլիսա և հայ հրամանատարությանը ներկայացրին այդ պահանջները: Հայերը բողոքեցին, բայց բրիտանացիների ճնշման տակ ստիպված տեղի տվեցին և դեկտեմբերի 31-ին ժամը 24-ին պատերազմն ավարտվեց:

¹Դիվանագիտական բանակցությունների և Վրաստանի կառավարության հակահայկական քաղաքականության մասին ահ'ս. Из истории армяно-грузинских отношений, 1918г., Тифлис 1919, Армяно-грузинский вооруженный конфликт. Ջամալյան Ա., Հայ-վրացական կնճիռը, Հայրենիք, 1928 հոկտեմբեր, էջ 131-132: Վրացյան Ս., Հայաստանի Հանրապետություն, Երևան 1993, էջ 214-255:

²Նախքան պատերազմը, զեներալ Թոմսոնի պատվիրակ կապիտան Գրինը ևս հանդես եկավ միջնորդությամբ, որի պայմանները ավելի չեզոք էին և ընդունվեցին հայերի կողմից: Սակայն այս միջնորդությունն անհետևանք մնաց: Տե'ս ՀՀ ՊԿՊԱ ֆ. 198, ց. 1, գ. 17, քք. 16-17:

Պատերազմի արդյունքներն ամփոփվեցին 1919թ. հունվարի 9-17-ը թիֆլիսում դաշնակիցների ներկայացուցիչների մասնակցությամբ կայացած հայ-վրացական խորհրդաժողովում¹: խորհրդաժողովում Մեծ Բրիտանիայի կողմից մասնակցում և նախագահում էր գնդապետ Ստյուարտը, ֆրանսիական կողմը ներկայացնում էին կապիտան Պուադերաթը և թիֆլիսում ֆրանսիական հյուպատոս Դյուրուան: Հայկական պատվիրակությունը ներկայացնում էին Ս. Մամիկոնյանը /Նախ./, Ս. Խաչատրյանը, Գ. Տեր-Խաչատրյանը, Ա. Խոնդկարյանը, զինվորական խորհրդական գեներալ Ղորղանյանը և պատվիրակության քարտուղար Ա. Ահարոնյանը: Վրաստանը ներկայացնում էին արտգործնախարար Ե. Գեգեչկորին, ներքին գործերի նախարար Ն. Ռամիշվիլին, Վրաստանի զինված ուժերի հրամանատար գեներալ Գեդևանովը և գնդապետ Ջավարիձեն²:

Բացելով խորհրդաժողովը՝ նախագահող գնդապետ Ստյուարտը հայտարարեց, որ պետք է քննարկվեն միայն այն հարցերը, որոնց կառաջարկվեն Վրաստանի արտգործնախարարի կողմից: Հայ պատվիրակների փորձերը՝ հաստատելու խորհրդաժողովի օրակարգը, հաջողություն չունեցան: Գեգեչկորին հայտարարեց, որ օրակարգը հաստատված է զինադադարի պայմանագրի տեքստում, և, որ վրացական կողմը լիազորություններ ունի միայն քննարկելու զինադադարի որոշ անհասկանալի կետեր: Համաձայնվելով վրացական կողմի հետ՝ գնդապետ Ստյուարտն առաջարկեց, որ քննության չառնվեն տնտեսական բնույթի հարցեր, այլ միայն վրացական և հայկական զորքերի տեղաբաշխման, դրանց քանակի, չեզոք սահմանների ու կառավարման հետ կապված խնդիրներ: Հենց սկզբից ակնհայտ էր դառնում, որ գոյություն ունի վրաց-բրիտանական համաձայնություն, ինչն էլ հաստատվեց խորհրդաժողովի աշխատանքների ժամանակ և նրա ընդունած որոշումներով:

Գնդապետ Ստյուարտը մերժեց գեներալ Ղորղանյանի առաջարկը՝ չեզոք գոտու սահմանները զինվորական հանձնաժողովի որոշմանը թողնելու կապակցությամբ: Անհետևանք մնացին նաև հայ պատվիրակների բողոքները, որ վրացական զորքերը պետք է գտնվեն այնտեղ, որտեղ որ գտնվում էին Վրաստանի կառավարության հետ զինադադարը ստորագրելու պահին, այսինքն՝ դեկտեմբերի 25-ին: Ստյուարտը հայտարարեց, որ չեզոք գոտու հյուսիսային սահմանը պետք է լինի այն գիծը, որ զբաղեցնում էին վրացական զորքերը դեկտեմբերի 31-ի ժամը 24-ի դրությամբ, իսկ հայկական զորքերը պետք է ետ քաշվեին մինչև այն գիծը, որ զբաղեցնում էին թուրքերը՝ Բորչալուի գավառում:

Ստեղծված զինվորական հանձնաժողովը՝ Վրաստանի հանրապետության զորքերի հրամանատար գեներալ Գեդևանով, Հայաստանի Հանրապետության զին-

¹ Հայ-վրացական խորհրդաժողովը որոշ ընդմիջումներով ակնց մոտ 3 ամիս և քննարկեց բազմաթիվ հարցեր դիվանագիտական հարաբերությունների վերականգնման, միմյանց անկախության ճանաչման, Անդրկովկասյան Մեյմի գուլթի ե ֆինանսական միջոցների բաժանման և այլ հարցեր: Հունվարի 9-17-ը ամփոփվեցին միայն պատերազմի արդյունքները և ժամանակավորապես լուծվեցին տարածքային հարցերը: Տե՛ս ՀՀ ՊԿՊԱ ֆ. 276, ց. 1, գ. 104, ք. 42-101:

² խորհրդաժողովի տարբեր նիստերին քացի նշված անձերից և՛ դաշնակիցների, և՛ Վրաստանի կողմից մասնակցում էին նաև այլ ներկայացուցիչներ, մասնավորապես կապիտաններ Գասֆիլդը և Տուդդին դաշնակիցների կողմից, և Աբակիձեն ու Մաքատխարաշվիլին:

վորական նախարարության ներկայացուցիչ գեներալ Ղորղանյան և վրացական բանակի գնդապետ Ջափարիժե կազմով, հունվարի 10-ին խորհրդածողովի հաստատմանը ներկայացրեց մի որոշում, որով որոշվում էին չեզոք գոտու հյուսիսային և հարավային սահմանները, հայկական և վրացական զորքերի կողմից զբաղեցվելիք գծերը, դրանց թվակազմը: Չեզոք գոտու հյուսիսային սահման պետք է ծառայեր Իրզան-չայ, Սաթի, Ջենդար, Ախ-Բյորփի, Օփրեթ, Խոժոռնի, Բողաձոր, Սադախու գիծը, այնպես, որ նշված բնակավայրերը պետք է մնային Վրաստանին: Հայկական զորքերը պարտավոր էին ետ քաշվել և զբաղեցնել Նովո Պոկրովկա, Ջալալօղլի, Գյառգյառ, Նիկոլանկա, Բյուլազերան, Դսեղ գիծը, որն էլ պետք է լիներ չեզոք գոտու հարավային սահմանը: Չեզոք գոտու հյուսիսային և հարավային սահմանների որոշակի հատվածներում տեղակայվելիք վրացական և հայկական կայազորները պետք է ունենային յուրաքանչյուրը 660 զինվոր՝ իրենց համապատասխան զենքով: Որոշումն ուժի մեջ էր մտնում 1919թ. հունվարի 14-ի ժամը 24-ից¹:

Հայաստանի և Վրաստանի միջև ընկած տարածքում ստեղծվում էր չեզոք գոտի՝ բրիտանացի սպայի գլխավորությամբ: Վերջինս պետք է բնակվեր Թիֆլիսում կամ Ալավերդիում /որոշումը թողնվում էր նրա հայեցողությանը/ և պետք է ունենար երկու օգնական. մեկը՝ հայ և մյուսը՝ վրացի: Միլիցիան և մյուս պետական հիմնարկությունների աշխատողները պետք է լինեին երկու ազգություններից՝ հավասարաչափ քանակությամբ: Չեզոք գոտու ֆինանսավորումը կատարվելու էր Հայաստանի և Վրաստանի կողմից:

Խորհրդածողովի հունվարի 13-ի նիստում քննարկվեց նաև Ախալքալաքի գավառի հարցը, թեև այն արդեն իսկ որոշված էր Վրաստանի կառավարության և դաշնակիցների ներկայացուցիչների միջև ձեռք բերված վերոհիշյալ համաձայնագրով: Հայկական պատվիրակության բոլոր քանքերը՝ քննարկելու Ախալքալաքի գավառի պատկանելության հարցը, ապարդյուն եղան: Եվ գնդապետ Ստյուարտը, և Վրաստանի ներկայացուցիչները, հատկապես Գեգեչկորին, հայտարարեցին, որ հարցն արդեն լուծված է և չպետք է քննարկվի: Քննարկման դրվեցին Ախալքալաքի գավառում տեղակայվելիք վրացական կայազորի թվաքանակի, գավառի վարչական իշխանության, նրա նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող հանձնաժողովի կազմակերպման հարցերը: Որոշվեց, որ մինչև դաշնակիցների զորքերի ժամանումը գավառ, ինչն այդպես էլ տեղի չունեցավ, Ախալքալաքի վրացական կայազորը պետք է կազմված լիներ երկու վաշտից, 800 զինվորով, իրենց համապատասխան զենքով: Բուռն վիճաբանություններ առաջացան հատկապես գավառի վարչական իշխանության կազմակերպման հետ կապված հարցերի շուրջ: Հայ պատվիրակները, հիշեցնելով, որ Ա. Ջամալյանի բողոքները վերաբերվում էին Ախալքալաքի գավառին, առաջարկում էին, որպեսզի Ախալքալաքի ներքին վարչությունը՝ միլիցիան և կոմիսարները լինեն ընտրովի, ինչպես նաև Հայաստանի կառավարությանն իրավունք վերապահվի նշանակել իր ներկայացուցիչն՝ տեղական իշխանության մարմինների նկատ-

¹ Տես ՀՀ ՊԿՊԱ ֆ. 276, ց. 1, գ. 104, քք. 50-51:

² Նույն տեղում, քք. 94-101: Անդրկովկասում քրիտանական զորքերի հրամանատար գեներալ Ֆորինստեր Ուոքերի կողմից չեզոք գոտու մահանգապետ նշանակվեց կապիտան Դուգլասը, իսկ Հայաստանի կառավարությունն իր կողմից նրա օգնական-կոմիսար նշանակեց Նալբանդյանին: Տես նույն տեղում ֆ. 199, ց. 1, գ. 32, ք. 36:

մամբ վերահսկողությունն իրականացնող հանձնաժողովում: Սակայն այս առաջարկը ևս չընդունվեց, իսկ զնդապետ Ստյուարտը հայտարարեց. «Ախալքալաքի վարչության հարցը լուծված է գեներալ Ռայկոֆտի կողմից: Այդ հարցը քննարկման ենթակա չէ»: Վրաց-բրիտանական միասնությամբ ընդունվեց վրացական կողմի առաջարկը, որով Վրաստանի կառավարությունն ինքն էր նշանակում գավառի իշխանությունը, իսկ վերահսկիչ հանձնաժողովում իր ներկայացուցչին ընտրելու իրավունքը տրվում էր տեղի հայ բնակչությանը: Հայաստանի կառավարությանը «իրավունք էր վերապահվում» միայն օգնելու Ախալքալաքի խոշտանգված ու սննկացած հայ բնակչությանը¹:

Հունվարի 17-ին ավարտվեց հայ-վրացական խորհրդածողովի առաջին փուլը, որը «ժամանակավորապես» լուծեց Ախալքալաքի և Լոռու պատկանելության հարցը: Նախքան դրան զնահատականներ տալը, կցանկանայինք պատասխանել հետևյալ հարցերին. ինչո՞ւ էր պայմանավորված բրիտանական զորահրամանատարության նման դիրքորոշումը և պատահական էր արդյո՞ք այն: Ինչո՞ւ էին բացատրվում հայկական կողմի զիջումները:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո, համաձայն Մուդրոսի զինադադարի պայմանների, Անդրկովկասը զինագրավվեց բրիտանական զորքերի կողմից: Հայ ժողովուրդն ու նրա քաղաքական առաջնորդները ցնծությամբ ընդունեցին այն, ակնկալելով Հայկական հարցի արդարացի լուծում, քանզի եթե հաղթել էին մեծ դաշնակիցները, ուրեմն հաղթել էր նաև նրանց փոքր դաշնակիցը՝ հայ ժողովուրդը, մասնավոր, որ Վրաստանը ստեղծվել էր Գերմանիայի հովանավորությամբ և համարվում էր նրա դաշնակիցը: Սակայն Անդրկովկաս մտած բրիտանական զորքերը կոչված էին պաշտպանելու Մեծ Բրիտանիայի այս տարածաշրջանում ունեցած որոշակի քաղաքական, ռազմական և տնտեսական շահերը: Ելնելով այդ շահերից բրիտանական կառավարությունը 1918թ. նոյեմբեր-դեկտեմբեր ամիսներին Անդրկովկասի նորանկախ հանրապետությունների նկատմամբ վարվելիք քաղաքականության մեջ առանձնահատուկ տեղ և դեր էր հատկացրել Վրաստանին². Դրանից ելնելով՝ որոշվել էր բրիտանական դիրքորոշումն Անդրկովկասի հանրապետությունների տարածքային հարցերում: Մասնավորապես, Արևելքի կոմիտեն իր նոյեմբերի 21-ի հուշագրում և նրան կից քարտեզում Հայաստանի սահմանների մեջ չէր ընդգրկել Ախալքալաքի գավառը. «Ազգային տեսակետից, այս շրջանները /Ախալքալաքը և Ախալցխան- Վ. Խ./ պետք է որ պատկանեն Հայաստանին, նշված էր հուշագրում, բայց դրանք հանդիսանում են կարևորագույն ռազմավարական շրջաններ Վրաստանի համար, և հետևաբար ավելի արդար կլինի դրանք տալ Վրաստանին, իսկ այդ գավառներում ապրող հայ բնակչությանը պետք է հնարավորություն տրվի գաղթելու Հայաստանի հարավ-արևմտյան շրջաններ»³: Բացի դրանից, բրիտանական կառավարության և Վրաստանի կառավարության կարծիքով, Հայաստանը պետք է ընդարձակվեր արևմտահայ հողերի հաշվին: Հետևաբար Անդրկովկասի վիճելի տարածքները ճիշտ կլինեին զիջել Վրաստանին և՛ Ադրբեջանին: Միևնույն ժամանակ հզորացնելով Վրաստանին ու Ադրբեջանին, Մեծ Բրիտանիան ծգտում էր դրանով իսկ ամրաց-

¹ Տե՛ս նույն տեղում, քք. 77-82:

² Տե՛ս Armenia, p. 410-415, R. Hovannisian, The Republic of Armenia, vol. 1, Berkley-los Angeles 1971, p. 266-271.

³ Armenia, map 2, R. Hovannisian, The Republic of Armenia, vol 1, p. 267.

նել այն «արգելապատնեշը», որը պետք է կանխեր ռուսների, և հատկապես՝ բուլշևիկների առաջխաղացումն Անդրկովկաս:

Ինչ վերաբերվում է հայ պատվիրակների զիջողական քաղաքականությանը, ապա այն բացատրվում էր հետևյալ հանգամանքներով. առաջին՝ Թիֆլիս-Երևան երկաթուղին Հայաստանի համար ուներ բացառիկ կարևորություն: Այն դարձել էր կյանքի ճանապարհի հայ ժողովրդի համար: Երկրորդ՝ ծանր և խիստ անտանելի վիճակում էին գտնվում Վրաստանում ապաստանած հայ զաղթականները, ինչպես Վրաստանի բնիկ հայ ազգաբնակչությունը: Երրորդ՝ մեծ էին ակնկալիքները դաշնակիցներից, իսկ նրանց հակառակվելու յուրաքանչյուր փորձ կարող էր բացասական հետևանքներ ունենալ Հայկական հարցի լուծման վրա:

Այսպիսով, գնահատելով 1919թ. հունվարի 9-17-ը կայացած հայ-վրացական խորհրդաժողովի աշխատանքներն ու ընդունած որոշումները, կարող ենք նշել հետևյալը. խորհրդաժողովն ընթացավ Անդրկովկասի տարածքային հարցերի վերաբերյալ բրիտանական կառավարության հուշագրերի և Ռայկրոֆտ-Շարդինի-ժողդանիա համաձայնագրի ոգուն համապատասխան: Գերակշռությամբ հայ բնակչությունն ունեցող այս շրջանները՝ Ախալքալաքն ամբողջությամբ և Լոռին մասամբ, հանձնվեցին Վրաստանին: Եվ նույնիսկ չեզոք գոտում, որ ստեղծվեց հայ-վրացական պատերազմի ժամանակ հայկական զորքերի կողմից ազատագրված տարածքում, և ուր վրացիները բնակչության մեկ տոկոսն էլ չէին կազմում, Վրաստանի կառավարությունը ձեռք էր բերում հավասարաչափ իրավունքներ Հայաստանի կառավարության հետ միասին, այն դեպքում, երբ Ախալքալաքի գավառը, 80 տոկոս հայ բնակչության դեպքում, անցնում էր Վրաստանին, իսկ Հայաստանի կառավարությանը չէր թույլատրվում մասնակցել ու միջամտել տեղական իշխանության նկատմամբ վերահսկողությունն իրականացնող հանձնաժողովի գործերում: Ընդդիմանալով հայ պատվիրակների բողոքներին՝ և՛ դաշնակիցների ներկայացուցիչները, և՛ վրացիները նրանց հիշեցնում էին վիրահայոց մեծաքանակ համայնքի առկայության և երկաթուղային հաղորդակցության կարևորության մասին, ստիպում նրանց ավելի զիջող լինել, ընդունել իրենց ներկայացրած պահանջները: Բրիտանական միջնորդությունն ու հարցի մասն լուծումը ցնծությամբ ընդունվեցին Վրաստանում, տեղիք տալով Վրաստանի կողմից տարածքային նոր պահանջների, մասնավորապես Կարսի ծարգի՝ Արդահանի և Օլթիի օկրուգների նկատմամբ, իսկ վրացական մամուլն էլ հանդես եկավ հիացական արտահայտություններով: Սոցիալիստ-ֆեդերալիստների «Սախալիսո սաքմե» թերթը գրում էր. «Համարեա բոլոր վիճելի հարցերը իրականորեն մեր օգտին են վճռուել: Երկրի է՝ մենք Հայաստանից պահանջում էինք Փամբակի հովիտն ու Լոռու շրջանը, որ այժմ հայկական զորքն ունի բռնած, բայց դրա փոխարեն հայերը մեզանից կամենում էին վերցնել Թիֆլիս քաղաքն ու համարեա ամբողջ Արևելյան Վրաստանը... Այսօրվանից Թիֆլիսը իսկական վրացական քաղաք է»¹:

¹ Հառաջ, 17 հունվարի 1919թ.: